
Farkas Katalin

„VERS, EREDJ...”

*A televíziós irodalmi műfajok tündöklése és bukása**

A MAGYAR TELEVÍZIÓ INDULÁSÁNAK (1957)
TÖRTÉNELMI-POLITIKAI KÖRÜLMÉNYEI

Bár a távolbalátó eszköz, a televízió feltalálásából és tökéletesítéséből magyar feltalálók is jócskán kivették a részüket, mégis eléggé későn érkezett hozzánk. A világháború pusztításai után következő nehéz évek nem kedveztek az újdonság (semmilyen újdonság) bevezetésének, ráadásul mind a világot járt és televíziós adást látott néhány ember, mind pedig a politikai vezetés bizalmatlan volt az új médium iránt. Schöpflin Gyula, a Magyar Rádió kommunista műsorigazgatója (később neves emigráns) 1947-es londoni tanulmányútjáról azzal a meggyőződéssel tért vissza, hogy „a televízió otthon érdekes kiegészítője lehet a rádiónak, de azt kiszorítani vagy pótolni aligha tudja.” De miután a Szovjetunióban, majd a testvéri Csehszlovákiában és NDK-ban is kiterjedt előkészületek folytak a rendszeres televíziós adások megteremtésére, végre nálunk is munkához láttak.

1952-ben született meg az MDP Központi Vezetőségének határozata, amelyet Gerő Ernő Rákosi Mátyás számára írt feljegyzése előzött meg. „A televízió fontossága számunkra, szerintem, a következőkben áll: 1. Egész híradástechnikánk fejlesztése ezzel függ össze – a többi között a lokátorradartechnika és a sokcsatornás vezeték nélküli telefon és távíró is. 2. Az agitációnak, a propagandának, a nép nevelésének a televízió sokkal tökéletesebb, teljesebb eszköze, mint a rádió. 3. Rendkívüli jelentőségű azért, mert kis ország vagyunk, az ország fővárosának óriási a súlya nálunk s így módon előnyünkre válik az, ami a televízió hátránya, hogy ti. kicsi a hatósugara: ötven-hatvan kilométeres hatósugárral az ország döntő területeit tudjuk befedni, az ellenség pedig képtelen zavarni. 4. Bár ez nem döntő, azonban azért nem lényegtelen, hogy a televízió elterjesztésével új pénzlefölözési lehetőséghez jutnánk, jóllehet eleinte nyilván rá kellene fizetnünk.”

*Részletek egy szakdolgozatból.

(Készült: a KKDSZ Szakképzési Akadémia és Műhely kulturális menedzserképző szakán, 2002-ben)

A lényegét jól látó és cinikus politikus, illetve Rákosi javaslatára bizottságot hoztak létre a feladat megoldására. Az élesedő osztályharc és az ország sanyarú pénzügyi helyzete ellenére feszített tempóban folyt a „nagyberuházás”: külföldi tanulmányutak folytak, import berendezések érkeztek, adó-és stúdióépületek terveződtek (s a következő fél évszázadban vagy megvalósultak, vagy nem) a Párt Központi vezetősége által hozott határozat szellemében, amely irreálisan rövid időn belül, 1954-ben rendelte elkezdni a kísérleti adásokat. S lám, az 1954. január 13-án sugárzott első adást már láthatta Rákosi, Gerő, Nagy Imre és Bebrits Lajos postaügyi miniszter, fogható volt a Magyar Posta Kísérleti Állomásán, a Pártközpontban és a Magyar Rádióban. 1955 nyarán elkészült a sajtó és rádió pártirányításának és ellenőrzésének részletes terve is, amely évtizedekre alapja lett a központosított, diktatórikus gyakorlatnak, a tömegkommunikációs eszközök totális irányításának és ellenőrzésének.

1956 nyarán megindult a próbaadás (heti kétszer kétórás mozifilmvetítés). A november 4-ét követő „kádertisztogatás”, a Magyar Rádió Televíziós Főosztályának feltöltése szilárd meggyőződésű, megbízható vezető-és szakemberekkel lehetővé és kívánatossá tette az üzemszerű működés megkezdését. 1957 februárjában megérkezett az első angol gyártmányú televíziós közvetítőkocsi, s 1957. május 1-jén a tévénézők szűk köre (minthogy 1800 darab készülék volt forgalomban) egyenes adásban láthatta Kádár Jánosnak a Hősök terén „több százezer budapesti dolgozó lelkes nagygyűlésén” elmondott beszédét.

A Magyar Televízió hivatalosnak tekintett születésnapja e rendszerlegitimáló tömegrendezvény közvetítése. S ez egyáltalán nem véletlen: az 1956-os forradalmat követő konszolidációs és stabilizációs törekvések megvalósításához az MSZMP-nek rendkívül nagy szüksége volt erre az intézményre. Szinte mindenhatónak vélték, s a politika dominanciája átsüt a korabeli állásfoglalásokon, bármilyen konkrét, aktuális kérdésről esett is szó. Nemcsak a műsorpolitikai elvek, hanem a technikai fejlesztések indokai is politikai természetűek voltak. Az egész szemlélet olyan beállítottságot tükrözött, amelyben a harc, a meggyőzés, a küzdés, a visszaszorítás, a felvilágosítás, a mozgósítás a visszatérő kívánalom. A kezdet évtizede 1952-től 1962-ig tartott, s ezt a periódust egyértelműen a politikai indítékú központi irányítás és ellenőrzés, ennek teljes körű érvényesítése és a közvetlen „kézi vezérlés” jellemezte. Később enyhült a szorítás, s a 70-es évektől a „legvidámabb barakk” országos (egyetlen) televíziója nézhető, jó műsorokkal, sok egyedi, nálunk kitalált műfajjal (is) szórakoztatta megbékélt és hálás, immár többmillió létszámú közönségét.

A MAGYAR TELEVÍZIÓ SAJÁTOSSÁGAI ÉS EGYEDISÉGE

Az irodalom szerepe és jelentősége a magyar évszázadokban

Valamikor régen talán kevesebben foglalkoztak az irodalommal szerzőként és olvasóként, de a művek kisugárzása sokkal erőteljesebb, hatásuk sokkal szélesebb körű volt, mint manapság. Költők és versek már 150 évvel ezelőtt képesek voltak „hegyek”, ill. tömegek megmozgatására, de a múlt század elején is országos üggyé (botránnyá) válhatott egy-egy Ady vers vagy publicisztika. Az iskolákban hatékony irodalomtanítás folyt: nagyanyaink rengeteg verset tudtak idézni, Vörösmartytól Gyóni Gézáig. A kis példányszámú *Nyugat* szinte minden szerzője az irodalmi Olümposzon ül; Móricz, Németh László és Márai egyaránt prózaíró-klasszikusaink, XX. századi költőóriásaink pedig könyvtárnyian vannak. Nem csoda hát, hogy amikor az 50-es évektől az olvasó nép eszméje hivatalos politikává lett, nagyon megnőtt az irodalom becsé. Persze, az arra illetékesek ügyeltek arra, hogy mit olvassunk, de a támogatott, engedélyezett művek hihetetlen példányszámokban jelentek meg. Petőfit, József Attilát és Váci Mihályt szavaltak az iskolákban, Jókai, Mikszáth és Szabó Magda könyvei elérték a több száz ezres nagyságrendet (sőt, a *Füles* képregény oldalaira is felkerültek), az irodalmi folyóiratok példányszáma is meghaladta a húszezret (fajtánként!). A könyv annyira olcsó volt, hogy bárki meg tudta vásárolni, és mindenki meg is vette: még a nem olvasó szülők is részletre vett könyvtárat hagytak gyerekeikre. Jelszavaink versidézetek voltak, költőink politikusok (reflektorfényben vagy a háttérben), jobb minisztereink irodalomértők.

A helyzetet szándékosan idealizálom (mindennek megvolt persze az árnyoldala is), hogy érzékeltessem, milyen közegben kezdte meg működését a Magyar Televízió. Természetesen (főleg az első évtizedében) tetőtől-talpig áthatva az uralkodó ideológiától, a magyar történelemben oly fontos irodalmat is ennek szolgálatába állította. Mégis, sok jó származott ebből az elkötelezettségből.

Az irodalom és a politika összefonódása; az irodalom szerepe az új médiumban

1957. május 1. a Magyar Televízió hivatalos születésnapja. Az időpont és a politikai helyzet rányomta a bélyegét az MTV megalakítására, történetére, és az irodalomnak a képernyőn való megjelenésére. Az 1957 és 1965 közötti korszakot a politikai harc jellemezte. Ennek részeként zajlottak az írópercek, feloszlatták, majd újraalakították az Írószövetséget, az írók egy része börtönben ült, más része önként, vagy kényszerből hallgatott. A hatalom büntette az íróársadalmat, és ugyanakkor igyekezett bevonni a

nyilvánosságba az írókat, mintegy legitimitást szerezve tőlük az újjászervező rendszernek. Ez volt a nyitánya az úgynevezett Aczél-korszaknak, az ő legendás három T-jével. Jellemzésére álljon itt egy részlet egy 1970-ben keletkezett hivatalos iránymutatásból (A Magyar Rádió és Televízió művészeti műsorpolitikája):

a./ *Támogatjuk* mindenekelőtt a marxista világnézetű, szocialista indítékú, a párt törekvéseivel összhangban álló műveket, amelyek meghatározott művészi értékkel rendelkeznek, s kifejezési eszközeik a korszerű, nem vulgárisan értelmezett realizmus fegyvertárából valók. Tehát elsősorban a szocialista-realista alkotásokat, amelyekben a marxista világnézet és a szocialista mondanivaló olyan alkotó módszerrel párosul, amelynek alapján más módszereknél hitelesebben és meggyőzőbben lehet ma a világ teljességét ábrázolni. Ebbe a kategóriába tartoznak az emberi kultúra nagy értékei és azok a polgári humanista, illetve paraszti-demokratikus szemléletű művek, amelyek társadalombírálatukkal szövetségeseink. Ide soroljuk a népművészetek értékes alkotásait is.

b./ Engedjük, *megtűrjük* az olyan művek létrejöttét és megjelenését, amelyek világnézetileg problematikusak lehetnek ugyan, de nem ellenségesek a szocializmussal szemben. Ide sorolhatjuk az emberiség sorsán vívódó, a kétségbeesett pesszimizmustól áthatott műveket; ezzel rokon az emberiség jövőjét, fejlődési lehetőségeit megkérdőjelező, szkeptikus művészet. A kifejezetten művészi értéket jelentő, bár nem realista törekvések is ide tartoznak.

c./ *Tiltunk* minden szocializmusellenes törekvést, bármilyen formában jelentkezik is. Elzárjuk a megjelenés útját az olyan művek előtt, amelyek megsértik és tagadják az erkölcsiség követelményeit, amelyek az alapvető humanista értékek és elvek ellen irányulnak. Tiltjuk a dekadenciát, és a tudatos ízlésrombolás minden fajtáját...

8a./ A rádiónak és a televízióknak a párt kulturális politikáját kell végrehajtania. Felelősségét megsokszorozza az a körülmény, hogy a párt és a kormány szerveként elsődlegesen politikai és ideológiai intézmény és a legnagyobb közönséghez szól.”

A Magyar Televízió művészeti műsorpolitikájának sajátosságai; egyedisége a nemzetközi mezőnyben

Mint említettem, az idők elején, az 1952-es párthatározat létrejötte előtt még arról is viták voltak, érdemes-e egyáltalán foglalkozni az új eszközzel, a televízióval. A pozitív döntésnek elsősorban iparfejlesztési-katonai oka volt, másodsorban politikai-agitációs, s ki tudja, megfordult-e a döntéshozók

fejében a népszórakoztatás nemes célja. Az első években a mosógép és a frizsider luxuskategóriájába sorolták a televíziókészüléket, amelyből 1958-ban még csak 16 000 darab működött az országban, de egy jelentés már arról panaszkodott, hogy „a drága készülékek nagyobb számban jól szituált értelmiségi, polgári elemek tulajdonában vannak. A Párt alaposan nézzen utána készülékelosztási politikánknak. Az legyen a vezérlő elv, hogy a készülékek nagy része munkás és paraszt közönséghez kerüljön.” Két év múlva a készülékek száma 100 000-nél is több volt (és az akkori csoportos együttnézési szokások szerint 5–6-szor ennyien látták a műsort). Nem csoda hát, hogy 1959 végén az MSZMP Központi Bizottsága tüzetesen foglalkozott a Magyar Televízió helyzetével, káderállományával és műsorpolitikájával. Sok fontos döntés és utasítás született, de itt most csak Apró Antal hozzászólásából idézek: „A televízióval kapcsolatban legutóbb Mikojan elvtárs felhívta a figyelmet, hogy ne tekintsük a televíziót olyan tartós fogyasztási cikknek, mint a porszívót, mosógépet, ahogy mi általában éveken át tekintettük, hanem a politikai vezetés egyik legfontosabb eszközének tekintsük és áldozunk is erre.”

Az sem véletlen, hogy az alábbi idézet egy 1959-végi *Magyar Nemzet*-cikkből való, amely a prózai *Új művészet születik* címet viselte. „A televízió a XX. századnak egyik legizgalmasabb és legjelentékenyebb új művészete, valóban »távolbalátó csoda«, a tömegművelés szinte végtelen lehetőségeinek hordozója, leghatékonyabb eszköze. Egyetlen más művészeti ág sem tud ilyen közvetlenül, az élménynek ilyen eleven szuggesztivitásával egyszerre annyi emberhez szólni, mint a televízió. Igaz, többféle módon használható fel. A tőkés érdekeltségek egymás közötti harcának következtében az alacsony ízlés terjesztőjévé, kiszolgálójává válik, megöli az igényességet, a szépség vágyát, olcsó reklámok, bokszmeccsek, idegtépő vadnyugati filmek fórumává züllik; nálunk a kulturális forradalom győzelméért vívott harc egyik hatalmas tényezője.”

A Magyar Televízió a kezdetektől nagy figyelmet fordított az irodalmi műsorokra. Ennek nemcsak az erős és élő magyar irodalmi hagyomány, költészetünk nagyszerűsége és népszerűsége volt az oka, amely miatt a nézők is komoly figyelemmel és rokonszenvvel fogadták ezeket a műsorokat, hanem a mindenkori hatalom „elvárása” is: szívesen látta a képernyőn az általa favorizált, „kirakatba tett” alkotókat (és persze, nem szívesen látta, de csak ritkán tiltotta a nem-szeretteket). A Televízió első művészeti műsorai nem a kortárs irodalommal foglalkoztak, hanem a klasszikusok képernyős feldolgozását tűzték ki célul. Ugyanakkor az első évtized bujkáló, nehezen tetten érhető törekvése volt az is, hogy az írókat, az értelmiségi holdudvart

bevonják a televíziózásba. A hőskorszak televíziósainak nagy érdeme, hogy a szűk, a politika által erősen meghatározott mozgástérben is színvonalas, sikeres, fesztiválokra díjazott produkciókat hoztak létre. A minőség igénye, a legjobb erők bevonásának szándéka jellemezte a későbbiekben is a műsorkészítőket. S amikor létrejöhetett a kapcsolat az élő magyar irodalom első vonalával, már létezett a fogadásra kész és képes tévés irodalmi műhely. Ez a helyzet hosszú távon olyan jelentős szerepet teremtett az irodalomnak a képernyőn, amely az egész világ televíziózásában egyedülálló, de amely szervesen kapcsolódik a magyar kulturális hagyományokhoz...

TELEVÍZIÓS IRODALMI MŰFAJOK

Az első évtized: viták és sikerek

Hazai előzmények nélkül, és a külföldi tévéműsorok alig ismeretében indult meg 45 évvel ezelőtt a Magyar Televízió adása. A szerkesztők, rendezők egy része a rádióból került oda, és ez témánk – az irodalmi műsorok – szempontjából igen lényeges. Míg a film felől érkezetteknek „csak” a stúdiótechnikát kellett megtanulniuk egy nemzetközileg már akkor is elterjedt műfaj, a tévédráma készítéséhez, addig a rádióból jötteknek az irodalom kisműfajait (vers, monológ, összeállítás) kellett „kitalálniuk”, még hozzá úgy, hogy – érzésük szerint – egy irodalmi intézményből ipari intézménybe kerültek.

Ugyanakkor még a 70-es évek elején is vitatott volt az esztéták és irodalomtudósok, már sokkal kevésbé az írók körében a televíziós irodalom létjogosultsága, valódi esztétikai minősége, értékteremtő szerepe. Balogh László tömegkommunikációs kutató így írt 1975-ben:

„A rádió és a televízió, mint tömegkommunikációs eszköz elsődleges funkciója nem az értékek alkotása, hanem a rajtuk kívül létrehozott, az írók által megteremtett autonóm műalkotások értékeinek megőrzése. Ebben viszont a Gutenberg galaktikát azért nem múlhatják soha felül a tömegkommunikációs eszközök, mert ez századok alatt az olvasók táborának végeredményben korlátlan kitágításával a befogadók részére a legkedvezőbb adottságokat teremtette meg az irodalmi művek újraalkotásához. Paradoxon: de a rádió, televízió irodalmi műsorainak nem lehet nemesebb célkitűzése, minthogy a hallgatókat, nézőket olvasókká nevelje, azaz visszairányítsa a műalkotáshoz a legtevékenyebb kommunikációs viszony érdekében.”

Ezzel a nem egyedi véleménnyel vitatkozik Sipos Tamás dramaturg, sok országos sikerű tévéfilm alkotótársa; a kornak megfelelő elvi argumentáció sem csökkenti igazát: „Az adaptációk mellett szól az az általános televíziós

igény, hogy valami módon népművelő, ízlésformáló, a kultúra kontinuitását szolgáló tevékenységet folytasson. Különösen áll ez Magyarországra, ahol egyrészt mindig is kiemelt jelentősége volt az irodalomnak, másrészt, ahol a szocialista körülmények között fokozottabban érvényes a népművelői kötelezettség. A tőkés rendszer giccsterjesztő tudatrombolásával szemben az új technikai vívmány, a televízió szocialista körülmények között bizonyos értelemben kultúrmissziót is be kell, hogy töltsön. Lehetősége és kötelezettsége a valódi irodalmi értékek megismertetése és megszerettetése... A tömegkommunikációs kutatások és felmérések eredményei, a statisztikai adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a televízió elképesztő mértékben serkenti a nézőket az eredeti művek elolvasására, illetve újraolvasására. Korábban jelentős elmék féltek attól, hogy a tv-nézés leszoktat a gondolkodásról, általában az aktív szellemi tevékenységről, különösképpen az olvasásról... Ezt a veszélyt erősen túlzottnak tartom, ami pedig az olvasást fenyegető veszélyt illeti, azt egyenesen tévedésnek.”

S megszólal a politika is (részlet egy 1974-es „hangulatjelentésből”): „Van olyan vélemény, hogy a kulturális igénytelenség oka a rossz tévéműsor. Nem helyeslik az olyan filmek bemutatását, mint a *VIII. Henrik* és az *Erzsébet királynő* című sorozat, mert ezt mérgezett pótanyagoknak tartják. Mások úgy látják, hogy a napi hajszában úgy elfáradnak az emberek, a fizikai és szellemi fáradtság olyan mérvű, hogy már nem jut energiájuk a kulturális igények kielégítésére. Mások szerint nem biztos, hogy a rohanó életmód taszítja az embereket a kultúrától.”

(A televíziós irodalmi műsorok áttekintésébe most nem vonom be a – természetesen és többnyire – irodalmi alapanyagból építkező tévéjátékokat, tévéfilmeket és színházi közvetítéseket. Ennek nagyrészt terjedelmi okai vannak, hiszen a „fénykorban” évi 100 tévéjátékot, és 40 színházi közvetítést rögzítettek.)

Az induláskor Politikai és Művészeti Osztályra tagolt kicsiny televíziós szervezet (a Magyar Rádió főosztálya!) gyorsan terebélyesedett, nőtt a munkatársak száma és az adásidő. A legkorábbi műsorokról keveset tudunk, mert kezdetben sok volt az élő adás, és a rögzített műsorok közül is sok elveszett. A rendszeres archiválás csak 1960-ban indult meg. Az 1963-ig tartó időszakból csupán a *Vasárnapi vers* sorozatáról maradtak adatok (de filmszalagok nemigen), és néhány egyedi irodalmi műsorról, pl. Csehov: *A dohányzás ártalmasságáról* című novellájáról, Páger Antal előadásában (1960). Ugyanakkor az 1964-es, immár kötetnyi terjedelmű Filmográfia gazdag anyagából arra következtethetünk, hogy az előző években is sok és változatos irodalmi műsor készült.

Szervezeti változások is segítették az irodalmi műsorok szerepének és számának növekedését: 1964-ben megalakult az Irodalmi és Drámai Főosztály, Szűcs Andor vezetésével. E főosztály fennállásának jó tíz éveére esett – megítélésem szerint –, a kulturális műsorok első fénykora: ezekben az években készült a legtöbb és legsikeresebb egyedi tévéjáték és filmsorozat; 10 évig futott a *Nyitott Könyv*, és évente kétszer, karácsonykor és a Könyvhéten könyvajánló nagy műsort sugároztak; verssorozatok mutatták be élő és klasszikus, külföldi és pályakezdő költőinket, filmsorozat irodalmi emlékhelyeinket; irodalmi tévéfolyóirat, világirodalmi magazin és vetélkedősorozat, a tv irodalmi klubja szolgálták a létező (!) igényeket.

1964-től vannak adataink a *Próza a pódiumon* sorozatról, amelynek műsorai egyszerű, de hatásos „recepttel” váltak sikeressé: végy egy jó művet, és egy kiváló színészt. A 10–15 perces novellák „képanyaga”: az előadó személye, arca, szeme, és persze hangsúlyai. Móra Ferenc, Karinthy Frigyes, Moldova György, Kosztolányi Dezső, Slawomir Mrozek, William Faulkner írásait többek között Bánki Zsuzsa, Berek Kati, Gobbi Hilda, Margittai Ági, Garas Dezső, Mensáros László adta elő.

Ugyancsak 1964-től két éven át magyar írók „dedikálták” legújabb műveiket a képernyőn. A bemutatott szerzők (például Veres Péter, Goda Gábor, Gerelyes Endre, Cseres Tibor, Csurka István, Berkesi András, Illés Endre) és könyvek jól szolgálták az olvasásra szoktatás akkor legfőbb célját. 1966-ban került képernyőre 6 részben a *Budapesti irodalmi séták* sorozata, hasonló ötletre épült a jó néhány évvel később, 1980-ban kezdődött *Irodalmi barangolások Magyarországon* 16 részes sorozata, amely az egész országot bejárta kamerával, színésszel, versekkel, prózákkal és dokumentumokkal.

Ugye, emlékszünk még az egész országot megmozgató vetélkedőkre, amelyek között akkor az irodalomnak is jutott hely és érdeklődés? A 60-as évek második felében 12x1 órás (!) irodalmi vetélkedő zajlott *A játszótársam mondd, akarsz-e lenni?* címmel, és ekkor futott a TV világirodalmi vetélkedősorozata; 1968 és 74 között rendszeresen jelentkezett a *Világirodalmi Magazin*, amely rövid prózákat, dramatizált írásokat mutatott be, főleg az akkor igen kedvelt *Nagyvilág* című folyóirat kínálatából. Hét éven át működött a *Televízió Irodalmi Klubja*, amelyet irodalmárokból tévés „showman-né” népszerűsödött tudós szakértők vezettek: Ungvári Tibor és Bárány Tamás. Ezt követte a *TV olvasóterme*, majd a *Nyitott Könyv* sorozat, amely 1969-ben indult, és 10 évig volt műsoron. Bevallottan a könyvpropaganda volt a célja, de a dramatizált, jó színészekkel eljátszott jelenetek (könyvrészletek), az író személyes részvétele akkor is nemes szórakozást nyújtott, ha talán nem született évente 12 új remekmű a magyar irodalomban. Mindenesetre, az

akkori felmérések szerint, a könyvesboltok forgalmán mérhető volt a műsor nézettsége: egy-egy adás után sokan vásárolták meg az (akkor még) nagy példányszámban kiadott, megfizethető árú könyveket. Néhány cím a közel 120 adás tarka kínálatából: Bóka László: *Nandu*; Karinthy Ferenc: *Kentaur*; Hubay Miklós: *Magnificat*; Végh Antal: *90 perc*; Jókai Anna: *A feladat*; Bereményi Géza: *Legendárium*; Örkény István: *Egy négykezes regény*.

A 70-es évek: politika és közönség támogatása – harmónia?

A 70-es évtized a lírai sorozat- és egyedi műsorok virágzását hozta. A *Kedves verseim* adásai őrizték meg Kálmán György, Váradi Hédi, Ráday Imre, Bánki Zsuzsa, Domján Edit versmondását. A *Lírai riport* műsorai szinte az összes jelentős kortárs költőt bemutatták; ennek a sorozatnak köszönhetjük, hogy mozgókép és személyes, hiteles vallomás maradt – a 70-es évekből – a ma már halott Pilinszky Jánosról, Kormos Istvánról, Nagy Lászlóról, Szécsi Margitról, Jékely Zoltánról, Ladányi Mihályról, Benjámín Lászlóról, Garai Gáborról, Nemes Nagy Ágnesről, Weöres Sándorról, Zelk Zoltánról. Később a *Költőnk és kora* hasonló feladatot vállalt, ebben a sorozatban pl. Ágh István, Bella István, Vas István, Csorba Győző szerepelt. 1974-től 3 éven keresztül a pályakezdő lírikusok bemutatásának is sorozatot szentelt a Magyar Televízió. *Új versek, fiatal költők* címmel többek között Baka István, Béres Attila, Dobai Péter, Kántor Péter, Szentmihályi Szabó Péter, Szepesi Attila és Veress Miklós verseit, új kötetét ajánlották.

1977-ben, Ady születésének 100. évfordulóján sugározták a ma is friss, érdekes és feszítően aktuális *Az Ady-pör* című lírai-dokumentum összeállítást, amelynek forgatókönyvét Nagy László írta, a rendező Kósa Ferenc volt. Filmrendezők vállalták az *Íratlan költészet* című 6 részes sorozat képernyőre vitelét (Gazdag Gyula, Szomjas György, Ember Judit, Fazekas Lajos, Lugosi László), amely a magyar népköltészet legszebb hagyományait válogatott. Az 1977-ben készült *Halhatatlanul* sorozat Zolnay Pál rendezésében, és az akkori 25. Színház körének színészeivel (Jordán Tamás, Berek Kati, Zala Márk, Marsek Gabi, a Kolinda együttes stb.) a Duna menti népek költészetét mutatta be, a *Népek költészete* sorozat pedig a világ népköltészetéből adott ízelítőt. József Attila születésének 70. évfordulójára készült költeményeiből egy 5 részes reprezentatív versfolyam, Latinovits Zoltán, Jordán Tamás, Cserhalmi Anna, a Sebő- és a Kaláka együttes közreműködésével, amely azonban a rendező külföldre távozása miatt soha nem került adásba! (Naprakész helyesbítés: a sorozatot 2002. áprilisában – tehát elkészülte után 26 évvel – műsorra tűzte a Magyar Televízió Rt., váratlan cáfolatát adva ezzel a dolgozat címének, okfejtésének és következtetéseinek.)

Ezekben az években jutott pénz, műsoridő és figyelem az úgynevezett „színes” irodalmi összeállításokra is, amelyeknek egy-egy téma vagy szerző állt a középpontjában. Jó rendezők és jó színészek közreműködésével készültek szórakoztató irodalmi műsorok pl. Ráth-Végh István könyvei alapján, Erich Kästner és Egon Erwin Kisch műveiből, a mozgófénykép irodalmából. S ezek csak kiragadott példák!

Sok kiváló portréfilm, sok tanulságos és szórakoztató egyedi műsor készült ebben az évtizedben, nincs mód mindet felsorolni. Inkább a tendenciát emelném ki: olyan évtizedben jött létre ez a számba vehetetlen érték, amikor sem az ország, sem a Magyar Televízió nem volt gazdag anyagi és technikai lehetőségekben, de mindenkinek, akinek köze volt a Televízióhoz, fontos volt az értékek felfedezése, megörökítése és közvetítése. A nézők pedig, akiknek szintén sok közük volt az akkori Magyar Televízióhoz, fontosnak tartották és megnézték ezeket a műsorokat.

A 80-as évek: szinkronban a puba diktatúrával – harmónia!

A 80-as évek technikai fejlesztései – a színes adások és vevőkészülékek elterjedése, a mozgó elektronika fejlődése, a 2. műsor szinte az egész országra kiterjedő vételi lehetősége, a megnövekedett műsoridő – új aranykort ígértek. Ugyanakkor az intézményi átszervezések, az egyre gyakrabban cserelődő vezetés, a struktúrák és műsorkoncepciók módosulásai nem tették lehetővé az egységes, áttekinthető, tervezhető építkezést, az irodalom műfajainak, korszakainak, alakjainak, eseményeinek folyamatos és minél teljesebb bemutatását. Fontos megjegyezni, hogy ebben az évtizedben már csak a legfelső szinten (és a direkt politikai adásoknál) működött a hatalom kézi vezérlése; a művészeti részlegek, többnyire párton kívüli szakemberek irányításával és közreműködésével békében dolgozhattak – csak a pénzhiány fenyegette terveik megvalósítását.

De azért voltak jó évek, jó kezdeményezések, sikeres műsorok; legjobb íróink és költőink, neves rendezők és kiváló színészek vettek részt e műsorokban. Nemcsak az Irodalmi, hanem a Gyerekosztály (a *Cimbora* kiváló, igényes irodalmi adásaival), és más szerkesztőség is készített irodalmi jellegű produkciókat, és 1980-ban indult a *Stúdió*, a Magyar Televízió kulturális hetilapja, amely az aktuális irodalmi (és művészeti) eseményekről tájékoztatót 17 éven keresztül.

1986-ban Hegedűs Gézával, a mindentudó íróval és tudóssal készített beszélgetés-sorozatot É. Szabó Márta szerkesztő, *Pipafüstben* címmel. A tanár úr élvezetes előadásai, és a színes irodalmi szemelvények egy országgal szerettették meg a múlt századi „nagyon komoly könnyű irodalom” szerzőit és műveit. Jó 10 évvel később, 1997-ben ismét ő mesélt, immár *Pipafüst*

nélkül az európai és a magyar felvilágosodás történetéről, alakjairól, irodalmáról. Hasonló jellegű és célú sorozat fűződik egy másik nagy televíziós „tanítómester”, Nemeskürty István professzor nevéhez. *A magyar irodalom képes története* című sok részes sorozatában arra vállalkozott, hogy a kezdetektől mutatja be irodalmunk nyolc évszázadát.

A *Pódium* sorozatból 11 adás készült el 1985 és 92 között. Az igényes tartalmú és kivitelezésű (tehát pénzigényes) műsorok egy-egy kiváló színész abszolút főszereplésére épültek, értékes irodalmi anyagokból, tematikus egységre és műfaji sokszínűségre törekedve. Például Mensáros László a *Nyugat* szerzőit mutatta be, verssel, prózával, dallal; Lukács Sándor a hit és hatalom témáját körüljárva adott elő színdarabrészeteket, monológokat és saját megzenésített verseit; Cserhalmi György régi magyar költőket szavalt, barátjával, Cseh Tamással barangolva a Balaton-felvidék tájain; Bárdy György műsorát a szabadságharc bukása utáni irodalomból állította össze; Gálvölgyi János 1989-es műsora az elmúlt évtizedeket idézte fel, igényes irodalmi szemelvényekkel.

Sok érdekes, sikeres egyedi műsor is készült. A 80-as évek elején jelentek meg a képernyőn a sok évtizedes elhallgattatásból lassan ismét az érdeklődés előterébe kerülő „újholdasok”: Czigány György ültette a kamera elé Ottlik Gézárt, Nemes Nagy Ágneszt, Lengyel Balázst. Önálló műsor készült Szilágyi Domokos, Székely János, Rónay György versei, prózai írásai alapján; Esterházy Péter *Spionjáték* című monodrámájának tévéváltozata szintén ebben az időszakban valósult meg. Radnóti Miklósról és József Attiláról több szép összeállítás emlékezett, s portrékban mutatkozott be Orbán Ottó, Dobai Péter. E műsorok nagy részét belső rendezők készítették, de rendszeresen vállaltak munkát neves filmrendezőink is (Szabó István, Zolnay Pál, Gazdag Gyula, Grunwalsky Ferenc, András Ferenc).

A 80-as évek műfaji (és valamennyire anyagi) gazdagságában háttérbe szorult egy olcsó, de igen fontos műsorfajta: az író-interjú, a jelen idejű beszámoló egy adott korszak legjelentősebb alkotóinak munkájáról, műveiről és közérzetéről. A 70-es évekből szinte teljes körű portrészorozatot hagyott ránk a *Lírai riport*, a *Költőnk és kora* és a *Műfordítók műhelyében*, de közben több új költőgeneráció jelent meg, s talán a régieknek is lett volna új mondanivalójuk. 1994-től kerültek adásba a *XX. századi költőportrék* hiánypótló interjúi, a sorozat 17 elkészült műsorában többek között megtaláljuk Károlyi Amy, Keresztury Dezső, Gergely Ágnes, Orbán Ottó, Juhász Ferenc, Zalán Tibor, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos és Kukorelly Endre nevét. A további interjútervek megvalósítását az ismét bekövetkezett átszervezés hiúsította meg.

A 90-es évek: rendszerváltás és utolsó aranykor

A rendszerváltást a Magyar Televízióban is viharos elnök- és vezet ősce-
rék, átszervezések és koncepcióváltozások kísérték. „A fegyverek között
hallgatnak a múzsák” – tartja a régi szólás, és bizony, ezekben az id őkben
nem sok figyelem jutott az irodalmi műsorokra; a Vers mindenkinek soro-
zat 1991 januári megszüntetését is csak a nézők vették észre és nehezmé-
nyezték. Ugyanakkor elindult a *Lyukasóra*, Mészöly Dezső nagyszerű műso-
ra, néhány szép egyedi irodalmi műsor is készült, 1992-től újra látható volt a
Vers mindenkinek.

1994-ben, az Irodalmi, Színházi és Képzőművészeti Stúdió (IKSZ Stúdió)
megalakulásával elkezdődött a művészeti műsorok (eddig legalábbis) utolsó
aranykora. A Görgey Gábor vezette Művészeti Igazgatóságon belül Békés
Pál irányításával működő új szervezeti egységben sok új tematikájú és fo-
májú egyedi és sorozatműsor született. Havonta jelentkezett a fiatal írókat
és költőket bemutató *Kézirat*, az új kiadványokat ajánló *Kefelevonat* és a
Könyvvilág. A *Bestseller* Takács Ferenc irodalomtörténész kalauzolásával ba-
rangolt a nem egészen magasrendű, de nagyon sikeres könyvek tájékán, A
Lyon omnibusz Gárdos Péter rendezte adásaiban felkért írók-költ ők írtak
novellát egy-egy titokzatos fényképről, amelynek valódi történetét csak az
adás végén tudták meg. Portré- és interjúműsorok készültek Szerb Antalról,
Berda Józsefről, Pilinszky Jánosról, Nagy Lászlóról, Arthur Koestlerről, Cs.
Szabó Lászlóról, illetve Kardos G. Györggyel, Mikes Györggyel, Szabó
Magdával, Kertész Imrével, Tóth Eszterrel, Hernádi Gyulával, Hubay
Miklóssal, Szántó Piroskával, Ungvári Tamással.

Említést kell tennünk két igen sikeres vállalkozásról. 1996 februárjában
Arany János *Toldija* volt műsoron Gáspár Sándor előadásában. A hetente
háromszor, összesen 13 részben sugárzott remekművet a nézők egy folyta-
tásos teleregénynek kijáró figyelemmel, és nagy lelkesedéssel követték.
Számptalan lelkes, gratuláló levelet írtak, és a megjelent kazettát is sokan
megvásárolták. A siker megismétlődött az 1997 januárjában 16 részben
műsorra tűzött *János vitéz* esetében is. A fiatal, akkor kevésbé ismert színész,
Stohl András versmondása-előadása elbűvölte a nézőket. A két klasszikus
mű nézettsége a szappanoperákéval vetekedett: alkalmanként 3–3,5 millióan
látták az adásokat!

Fontosnak tartom, hogy idézzem Békés Pál stúdióvezető hitvallását,
amely már a többpárti, békétlen időszakban jelent meg: „Egy közszolgálati
televízió kizárólag a minőséggel foglalkozhat, irodalmi irányzatokkal, pár-
tossággal nem! A magyar irodalom eleven áramát kell képerny őre, az embe-
rek közelébe vinni, és persze megtalálni a közérthetőségnek egy minimumát.”

Az IKSZ Stúdió 1995-ben és 1996-ban évi kb. 5 000 műsorperc irodalmat sugárzott a Magyar Televízió két programjában. Ebben az ismétlések is benne foglaltattak, de a visszajelzések azt mutatták, hogy a nézők szívesen fogadták a nagyon régi, 20–25 éves, ritkán látható felvételeket, és a közelmúlt emlékezetes adásait is. A *Stúdió* fennállásának két és fél éve ismét az irodalmi műsorok aranykorát hozta: az értékválság, a kultúra presztízsének csökkenése, a fokozódó pénzhiány és a szponzoráció térnyerése ellenére rangos helyet és elismertséget vívott ki a műfajnak a televízió belső és a nézők körében. S tette ezt egy olyan korban, amikor a kultúra elérhetősége sok ember számára a televízió adásaira szűkölt, s ezért elsőrendű közszolgálati feladat lett, hogy ezt a lehetőséget számukra megadja. Nem felejthetjük el, hogy az 500 példányban megjelenő verseskötetek és a 2000 forintos kortárs és klasszikus könyvek idején az irodalmi műsorok néhány százalékos nézettsége is több százezres közönséget jelent!

Az IKSZ Stúdió megszüntetése, az MTV újabb vezetőségváltása és átszervezése idején kezdték meg működésüket a kereskedelmi televíziók. Ez azonban nem a közszolgálati funkciók megerősödését hozta, hanem a nézők gyors elpártolását.

Vers mindenkinek – korszakokon átívelve

A líra a magyar irodalom talán legerősebb és legközkedveltebb műfaja. Olyan emberek, rétegek is kedvelik és valamelyest ismerik, akik-amelyek egyébként nem könyvbarátok. Költőink a magyar lélek és természet megtestesítői – lángoszlopok vagy nemzetsiratók –; verseik kötelező iskolai tananyagok (persze, hogy mely költők mely versei, az korfüggő). Természetesnek tűnt tehát, hogy az előszó, a könyv, majd a rádió és a hanglemez után a képernyőn is helyet „követeltek” maguknak. Amikor 1980-ban elkezdődött a *Vers mindenkinek* sorozat, hagyománytiszteletből, és – mint hamar kiderült –, a nézők tetszésére, a klasszikusokkal indított. Az első év 52 szombat estéjén, este 8 órakor – tehát az egyetlen televízió legfőbb műsoridejében! – Balassitól Nagy Lászlóig, Petrarcatól Eluard-ig sorjázta a nagy versek; az előadók között a „nagy öregek” – Bessenyei Ferenc, Darvas Iván, Gáti József, Kállai Ferenc, Mensáros László, Sinkovits Imre, Jancsó Adrienne, Kálmán György, Major Tamás – mellett sok kiváló fiatalabb és egészen fiatal versmondó lépett fel. Sokszor szerepelt a műsoron megzenésített költemény, leggyakrabban a Kaláka együttes és Sebőék előadásában, de neves színészek is adtak elő énekelt verseket. Az évek múlásával – a sorozat 11 évig volt folyamatosan a műsorrendben! – újabb s újabb színésznemzedékek kapcsolódtak a munkába. S habár a kritikusok folyamatosan

vitatták a vers ilyen formájú megjelenését és létjogosultságát a képernyőn, a nézők megszokták, megszerették. Erről nemcsak a nézettségi adatok tanúsítottak – egy-egy sikeresebb adásnak 10–12%, vagyis egy millió körüli nézője volt! –, hanem a levelek is, s az abszolút siker fokmérőjeként a *Vers* mindenkinek a kabaréba is bekerült. Elmondhatjuk, hogy a sorozatban szerencsés harmóniában találkozott a népművelés elszántsága a népszerűséggel.

1991. januárjában hirtelen megszüntették a műsort, majd – az újabb vezető- és koncepcióváltásnak köszönhetően – kétéves kényszerszünet után 1992 decemberében újra indult a kedvelt sorozat. Ekkorra sok minden megváltozott a világban, az országban és a Magyar Televízióban. Nemcsak az MTV privilegizált helyzete tünedezett el, hanem az értékpreferenciák is változtak (sajnos, nem a kultúra javára), és a nézői szokások is átalakulóban voltak. De azért a *Kedves versem* heti adásait, amelyeket népszerű színészek válogattak és ajánlottak, majd a költők által elmondott saját kedvenc verseket sokan nézték és szerették. Az IKSZ Stúdió megalakulása után, 1995-ben a még mindig egyedülálló magyar „találmányt”, az esti verset *Vasárnapi vers* sorozatcímen, a legnézettebb időben sugározták. Ebben az évben híres, népszerű emberek ajánlották kedves versüket: a bevallott cél az volt, hogy a más szakmában elismert és ismert személyiség versválasztása is segítse a nézők megnyerését. Jancsó Miklós, Lengyel László, Beke Kata, Glatz Ferenc, Geszti Péter, vagy az új magyar Nobel-díjasok, Harsányi János és Oláh György ajánlása sok nézőnek tetszett.

1996-tól – ismét a régi, kedvelt, viccekbe is beszivárgott *Vers mindenkinek* címen – hetente négyszer, majd háromszor került képernyőre a sorozat. Ennyi adás lehetővé tette, hogy „a hét költőjétől” válogassunk verseket: Burns és Catullus, Szécsi Margit és Orbán Ottó, Pilinszky János és Baka István is „kapott” egy-egy hetet. De bemutattunk huszoneves költőket és főiskolás versmondókat is. Az újra feltámadt verssorozat kritikai fogadtatása vegyes volt. A nézők azonban ismét visszaigazolták a sikert. A Magyar Televízió „egyeduralkodásának” utolsó pillanataiban, 1996–97-ben, az 1. programon hetente négyszer sugárzott *Vers mindenkinek* adásait alkalmanként 10–17%, vagyis 900 000 és 1 600 000 közötti néző látta, a Gallup felmérése szerint!

A következő aktuális váltáskor, 1997-ben megszűnt az IKSZ Stúdió, eltűntek az irodalmi műsorok, és eltűnt a *Vers mindenkinek* sorozata. A majd két évtizedig élt műsor unikum volt a világ televíziózásában (tudomásom szerint csak a 90-es években jelent meg néhány non-profit külföldi kulturális adón, pl. a német nyelvű 3Sat-on hasonló kezdeményezés), és unikum itthon is: bizonyította a költészet fontosságát és jelenvalóságát minden kor szakban és

rendszerben. A sorozat felvételei még sokáig „kísértettek” más csatornák műsorain; manapság is mondanak verset délben és éjfél után, de a – népnévelő szándéktól sem mentes – rendszeres, jó műsoridőben sugárzott adások hiányoznak.

A jelen: az irodalom eltűnése a képernyőről

A fentiekben is érintettem a televíziós irodalom háttérbe szorulásának-szorításának alapvető okait. A rendszerváltás meghozta ugyan a kultúra felszabadulását, de jelenléte jóval kisebb és ugyanakkor szerepcsökkenését is. Politikai téren pedig csökkent az uralkodó/udvari kultúra jelentősége (bár eltűnésére még várunk kell): ennek témánkba vágó konkrét megnyilvánulása az állami televízió, mint e kultúra egyik fontos közvetítője fontosságának, befolyásának, nézőszámának erőteljes visszaszorulása. Agárdi Péter szerint „A hatalom »egyensúlyteremtő« médiapolitikája, a hisztérikus és szappanoperás tömegkommunikáció, a szórakoztató és reklámkereskedelmi piaccal igazolni vélt »törmelékkultúra« (Vitányi Iván kifejezése) a kenyér melletti – olykor helyetti – cirkusz gyanánt silány kultúrát kínál a már-már napi négy órát tévéző, a hétköznapok szorongásaiból virtuális világokba menekülő, depolitizált fogyasztóknak.” Ebben a környezetben nincsen helye az irodalomnak, a versidézetek legfeljebb elrontott reklámszövegekként jelennek meg a mindennapokban. Pedig változatlanul nagy szükség lenne a mindannyiunk közös kincsének elismert irodalom jelenlétére (a hozzáférés legdemokratikusabb, legtömegesebb módján, a televízió útján) a kulturális és politikai szétszakítottság csökkentése/megszüntetése, a magyar identitás megőrzése és erősítése céljából, hogy végre elkezdődhessék „a hatalom kultúrájának átalakítása a kultúra hatalmává.”

Van a problémának egy másik, a napi politikától kevésbé függő, de a rendszerváltással nagyon is összefüggő aspektusa. Mégpedig az, hogy a kialakuló piacgazdaság, a többpártrendszer és a globalizáció sokak szerint törvényszerűen leértékeli a nemzeti kultúrát. Ez magyarázná a kulturális értékek relativizálódását, a kultúra forrásainak elapadását, és persze az egyének, a „fogyasztó” érdektelenségét és igénytelenségét. Én ezt nem hiszem. Ma is működnek a kultúra „kis körei”, telt házasak a művészházak és a koncerttermek, ismét feltámadtak az előadóestek, sok helyen jól látogatottak a művelődési házak kulturális rendezvényei, nem halt meg a magyar könyvkiadás. (Ugyanakkor a kultúrából lassan kihulló, ám még talán visszahódítható rétegek számára csak a mozi pótolja a televízió. Nincsen a múzeum helyett képzőművészeti műsor, a könyv helyett irodalmi, színház helyett közvetítés, koncert helyett zenei adás.) S leginkább témánkba vág,

hogyan az elmúlt évtizedben az audiovizuális közlésmódok nagy átrendeződést hoztak (s még beláthatatlan változásokat hoznak) az élet minden területén, így az irodalmi kultúrában is. Az irodalmi hatás leginkább a rádió, a televízió, a videókultúra, az internet világában értelmezhető. A Gutenberg-galaxis korszaka mellett-után ismét újjáéled „a szóbeliség”: a közönség az irodalom valódi, ősi közegén át, audiovizuális úton jut irodalmi élményhez. De csak akkor, ha eljuttatják hozzá. S mivel éppen a legrászorultabbak (legigénytelenebbek) nem válogathatnak a közlésmódok (szolgáltatások) között, szinte kötelessége lenne a leginkább hozzáférhető eszköz, a televízió gazdájának (a „köznek”) ezt az igényt kiszolgálni, ébren tartani vagy felkelteni.

*

Az irodalom különböző műfajai a televíziózás megjelenésétől kezdve jelen voltak a képernyőn. Változó művészi színvonalon, változó intenzitással és hatással, változó függőségben a hatalomtól és változó sikerrel az önállóságért, de mindig nagyon fontos szerepet játszottak a nézők (a nemzet!) közérzetének, lelki egészségének, önazonosságának, „otthon-érzetének” alakításában, befolyásolásában, szolgálva az irodalom kitüntetett jelentőségének sok évszázados magyar hagyományát. A televíziós irodalmi műsorok eltűnése (vagy szinte teljes marginalizálódása) komoly veszteség a nemzet kultúrája, kultúráltsága, önbecsülése szempontjából; generációk nőnek fel olyan értékhiányos környezetben, amelyben – az egyéb értékadó lehetőségek hiánya vagy hozzáférhetetlensége miatt – csak a televízióban sugárzott színvonalas műsorok nyújthatnák az emberi élethez feltétlenül hozzá tartozó – politika-, agresszió- és gyűlöletmentes – kultúrát. A rég áhított szabadságnak be kellene teljesítenie József Attila óhajtását: „jó szóval oktasd, jatszani is engedd / szép, komoly fiadat!”

(2002. május)

IRODALOM

- Agárdi Péter: *Kultúra, média és hatalom* (in: Magyarország politikai évkönyve 2002)
Babiczkó László–Farkas Katalin: *Irodalom a televízióban* (in: MRT–MTV–MTV Rt. 1957–1997, *Jubileumi Évkönyv*, Budapest, 1998)
Hidy Péter: *Magyarország kultúrájának helyzete az 1990-es évtizedben a művelődésszociológiai kutatások tükrében* (József Attila Alapítvány, Budapest, 2000)
Németh János István: *A magyar kultúráról* (in: Művelődéstörténet, Mikszáth Kiadó–MMI, 2001)
Tamás István: *Új művészet születik* (*Magyar Nemzet*, 1959. okt. 22.)
Vitézy Iván: *A magyar kultúra az ezredfordulón* (*Társadalmi Szemle*, 1998/8.)
A külön fel nem tüntetett idézetek helye: MRT–MTV–MTV Rt. 1957–1997 (*Jubileumi Évkönyv*, Budapest, 1998)